

Hendrik Callewier, ***De papen van Brugge. De seculiere clerus in een middeleeuwse wereldstad, 1411-1477*** (Dissertatie KU Leuven 2011; Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2014, 411 pp., ISBN 978 90 5867 984 0).

Hendrik Callewier noemt het cijfer nergens, maar met 40.000-45.000 inwoners was Brugge in de vijftiende eeuw in Noord-West Europa een grote stad. Het betekent dat de 300 tot 350 seculiere geestelijken die toen in elk willekeurig jaar in Brugge woonden en daar actief waren in 29 kerken en kapellen ongeveer 0,75% van de bevolking uitmaakten. Tel daar nog ongeveer 100-150 geestelijken op die wél inkomsten uit deze kerken kregen maar niet in Brugge resideerden, en dan heb je de populatie die het onderwerp van Callewiers onderzoek vormde. Als tijdspanne nam hij de jaren 1411-1477 en uit die periode verzamelde hij gegevens over 1298 individuen die de input vormden voor prosopografische analyse. Een belangrijk doel was het ter discussie stellen van de ‘zwarte legende’ die wil dat de Roomse kerk in de late middeleeuwen een augiasstal was die hoognodig uitgebezemd moest worden, waartoe gelukkig de Reformatie uitbrak.

Uit het eerste deel van Callewiers boek, waarin het stereotype van de niet-deugende priester onder de loep is genomen, blijkt een afrekening nog niet zo eenvoudig. Weliswaar waren (hoger gewijde) geestelijken in Brugge beter geschoold en minder vaak absent dan de legende wil, maar hoofdstuk IV, dat ‘de problematische levenswandel van de Brugse clerus’ behandelt, gooit elke gedachte aan een morele elite weer helemaal aan diggelen, want niets menselijks was – en is – geestelijken vreemd. De lange stoet van luiwammesen en langslapers, dronkenlappen en dobbelaars, feestnummers en fraudeurs die Callewier opvoert, is even komisch als ontluisterend, en dan heb ik het nog niet over de paapse snaken met losse handjes, grote bekken en opstandige roedes die de Brugse kerken onveilig maakten. Dat we daar überhaupt behoorlijk wat van afweten, bewijst dat niet alles met de mantel der liefde werd bedekt. Af en toe waren er hervormingssynoden en nam men disciplinaire maatregelen, die meestal bestonden uit hoge geldboetes, maar die ook konden leiden tot het afnemen van beneficies en ontzetting uit het ambt, het opleggen van strafbedevaarten en strafstudie (sic), huisarrest of nog erger: opsluiting (waarvoor het grote Sint-Donaaskapittel een eigen detentieplaats had). Callewiers conclusie moet dus luiden dat pogingen tot hervorming ‘relatief weinig zoden aan de dijk zetten’ (176), en daarmee heeft de auteur zelf toch weer voedsel gegeven aan de ‘zwarte legende’!

De prosopografische analyse in deel II wijst uit dat de meeste geestelijken uit de buurt van Brugge of anders toch vooral uit Vlaanderen afkomstig waren; dat zelfs uit de hogere echelons betrekkelijk weinigen (minder dan 10%) van adellijke komaf waren; en dat er meer verwantschap was met de Brugse bestuurlijk elite. Aan de hand van interessant onderzoek naar met Brugse geestelijken verwante contribuanten aan de vermogensbelasting van 1394-1396 en deelnemers aan een gedwongen lening in 1488-1490 (196-197) blijkt echter – indirect weliswaar – dat Brugse geestelijken een nagenoeg perfecte afspiegeling van de Brugse bevolking vormden. Dit betekent dan toch dat de meeste Brugse geestelijken uit weinig gefortuneerde families afkomstig geweest moeten zijn.

Deze uitkomst staat haaks op een andere gemeenplaats, namelijk dat de middeleeuwse kerk aan talentrijke jonge mannen uit lagere kringen volop gelegenheid tot sociale stijging bood. Uit Callewiers onderzoek blijkt dat heel veel personen, instanties en (toevallige) omstandigheden invloed konden hebben op benoemingen en op de verlening van beneficies. Dat neemt niet weg dat er wel zoiets was als een standaardcarrière, die onderaan begon met misdienaar/koorzanger en (in Brugge) doorliep tot kanunnik. Callewier legt daarbij heel goed uit hoe beneficies in zekere mate tot handelswaar werden: je kon ze ruilen, cumuleren, afstaan onder behoud van inkomsten, enzovoort. Kampioen stapelaar was kanunnik Petrus de Vlenke, die tussen 1444 en 1478 niet minder dan 57 beneficies bezat. Dat was elf keer meer dan het gemiddelde van 4,9 (222) bij een doorsnee-loopbaan.

Callewier becijferde vervolgens ook wat een beneficie door de bank genomen waard was en prikt daarbij door veel te lage fiscale opgaven heen. Het ‘basisloon’ van een kapelaan kwam uit op 1200-1400 [Vlaamse] groten (235), maar daar kwamen gemakkelijk allerlei extra inkomsten bij uit, bijvoorbeeld, pitanties (vergoedingen voor memoriediensten) of koordistributies (presentiegelden voor aanwezigheid in het koor). Bovendien hadden kapelaans vaak nevenactiviteiten in de wereld, zoals het geven van (bij)les of het verlenen van ambtelijke of notariële diensten (10% van de Brugse geestelijken was tevens actief als notaris). Dat was wel nodig want 1300 groten was nu ook weer niet zoveel – denk aan ongeveer 130 daglonen van een meestertimmerman in Gent rond 1450 (een cijfer dat ik uit de literatuur heb gehaald, want Callewier reikt dat soort behulpzame informatie niet aan). Als je het allemaal bij elkaar optelt, zaten de meeste seculiere geestelijken goed in de slappe was en werd er behoorlijk geïnvesteerd in onroerend goed of in renten, terwijl de eigen woning van een luxe inrichting kon worden voorzien, inclusief dure meubelen, schilderijen, servies, zilverwerk en juwelen, spullen die allemaal proper werden gehouden door vrouwelijk huispersoneel. Met die bevindingen meent Callewier nog zo’n gemeenplaats ontmanteld te hebben, namelijk die van het bestaan van een omvangrijk ‘klerikaal proletariaat’ in de late middeleeuwen. Er waren ook in Brugge heus minder gefortuneerde geestelijken aan te wijzen, maar volgens Callewier waren dit uitzonderingen.

In het laatste deel is de positie van de geestelijkheid binnen de Brugse samenleving onderzocht, waarvoor Callewier eerst het begrip *civic religion* introduceert om de betrokkenheid van de seculiere geestelijkheid bij het publieke religieuze leven te preciseren. Het betoog waaiert hier echter snel uit naar de dominantie van geestelijken in de ‘hoge cultuur’ en krijgt daardoor wat voorspelbaars. Waar anders dan onder in muziek- en zangkunst geoefende geestelijken zou men musici en componisten als Guillaume Dufay of Jacob Obrecht zoeken? Wie zouden in Brugge méér boeken hebben bezeten, gelezen en geschreven dan (hoge) geestelijken? Mag het verbazen dat geleerde humanisten die we uit Brugge kennen geestelijken waren? Zo’n voorspelbare uitkomst heeft ook het onderzoek naar de werkzaamheid van clerici als ‘klerken’ – laten we zeggen als kanselarijpersoneel met administratieve taken. Uiteraard had de bisschop van Doornik (waaronder Brugge ressorteerde) ook Brugse clerici in dienst als klerken, net zoals het Brugse stadsbestuur veel secretarissen en notarissen betrok uit de Brugse geestelijkheid. Maar sommigen vonden emplooi véér buiten de stad, aan de pauselijke curie, bijvoorbeeld, of aan het hof van de landsheer, de hertog van Bourgondië.

Voor de brede opzet van zijn studie waarvan alle hoofdpijlers bovendien van een stevige empirische onderbouwing zijn voorzien, verdient Callewier alle lof. Toch vind ik het jammer dat hij geen poging heeft gedaan om zijn klerikale populatie te positioneren in een completer religieus landschap van laatmiddeleeuws Brugge. Callewier meende kennelijk dat zijn keuze voor de seculiere geestelijkheid hem ontsloeg van zelfs maar een summier overzicht van de plaats van de regulieren in de stad, en daarmee doet hij zijn lezers tekort. Bovendien heeft hij zijn onderzoekspopulatie beperkt tot Brugse geestelijken in het bezit van een kerkelijke aanstelling (*officie*) en/of inkomstenbron (*beneficie*) (21-22). Door deze beperking is vermoedelijk een substantieel deel van de seculiere geestelijkheid onder zijn radar gebleven. Een vingerwijzing is te vinden op pagina 274, waar Callewier vermeldt dat in het bisdom Doornik rond 1500 jaarlijks ongeveer 350 *clerici tonsurati*, dat wil zeggen nog niet gewijde aspirant-geestelijken, werden geregistreerd, terwijl het aantal priesterwijdingen tussen de tien en vijftien lag. Rekenen we die laatste getallen ook voor de twee andere hogere wijdingsgraden, die van subdiaken en diaken, dan blijven er héél veel clerici over die ófwel alleen een lagere wijdingsgraad hadden of altijd ongewijd bleven, maar als dat zo uitkwam wel een beroep probeerden te doen op de klerikale privileges. Zie daar het klerikale proletariaat dat Callewier niet in zijn populatie aantrof?!

Peter Hoppenbrouwers, Universiteit Leiden